

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

ЛЮБИ ДРУЗИ!

У цьому навчальному році ви продовжите вивчати систематичний курс історії України. Він дозволить вам сформулювати уявлення про події минулого нашої Батьківщини у XVI–XVIII ст.

Надійним помічником у цьому стане підручник, який ви тримаєте в руках. Пропонуємо вам кілька порад, дотримання яких є запорукою успішної роботи з ним на уроках і вдома. Перед початком роботи з підручником необхідно ознайомитися за змістом з його структурою. Матеріал підручника об'єднано у п'ять розділів, кожен з яких містить декілька параграфів, які своєю чергою поділяються на пункти. У тексті ви зустрінете виділені слова (поняття, терміни, імена) і дати. Це означає, що на них необхідно звернути особливу увагу. Важливу роль для розуміння матеріалу мають численні ілюстрації і карти. Розглядаючи малюнки, обов'язково звертайте увагу на підписи до них, які пояснюють зміст зображеного. Історичні карти допоможуть вам з'ясувати, де саме відбувалися події, про які йдеться в тексті, або які зміни вони спричинили. Обов'язково опрацюуйте включені до параграфів вставки з уривками історичних джерел (спогадів сучасників, документів тощо) і цікавих фактів. Вони сприятимуть повнішому осмисленню матеріалу загалом. У тексті параграфа, після кожного пункту вміщені запитання, які покликані допомогти вам опанувати головну думку опрацьованого матеріалу. Також питання розміщені під ілюстраціями і картосхемами. Вони акцентують увагу на головному.

Після кожного параграфа подано запитання і завдання. Вони допоможуть вам зрозуміти вивчений матеріал загалом. Закінчивши навчальну тему, ви матимете можливість підсумувати прочитане за наведеними після неї узагальнювальними запитаннями і завданнями.

Кожна тема містить одне–два практичні заняття за розглянутим матеріалом. Готуючись до них, необхідно спочатку опрацювати розміщений на його початку навчальний текст, а потім, посилаючись на рекомендації вчителя, виконати завдання. Результати роботи обговорюються разом з іншими учнями на наступному уроці.

Узявши до уваги ці поради, перегорніть наступну сторінку і продовжите ознайомлення з історією.

ПОВТОРИМО ВИВЧЕНЕ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 7 КЛАСІ

У 7-му класі ви вивчали історію України доби Середньовіччя. Цей період став важливою віхою у становленні державності на українських землях. Так, у цей час постала, досягла розквіту і занепадала Київська держава — Русь-Україна. Її спадок став надбанням Галицько-Волинської, а згодом Литовсько-Руської держави. Пригадаймо основні віхи цього розвитку, розглянувши і проаналізувавши малюнки.

- ?** 1. Які заняття давніх слов'ян відображає малюнок? 2. Чому слов'яни будували укріплені городища?

- ?** 1. Кому сплачують данину наші предки? 2. Який вплив мали зображені прибульці на розвиток Русі?

- ?** Подію правління якого київського князя відображено на малюнку? Про що вона свідчила?

? Яку літописну історію передає ілюстрація? До чого призвів учинок княгині?

? Зображена картина має назву «Падіння Хозарії». Діяльність якого князя вона відображає? Яку подію змальовує? Які наслідки мав для Русі розгром Хозарського каганату?

? Коли відбулася подія, відтворена на картині? Назвіть причини та наслідки хрещення Русі.

? З іменем якого князя пов'язують створення першого писаного збірника законів Русі? Яке у нього було прізвище? Чим ще уславився цей правитель?

? Чим була зумовлена поява такого інституту влади на Русі, як з'їзд князів? Які питання вирішували на них?

? Який князь завдав поразки німецьким хрестоносцям у битві, зображеній на малюнку? Коли відбулася ця подія?

? На малюнку зображена героїчна оборона Києва. Яку навалу намагалися стримати кияни? Коли відбулася зображена подія? Який епізод оборони намагалися відтворити художники?

? Яка подія зображена на малюнку? З якою метою князь погодився на цей акт?

? Картина відображає епізод участі полків з українських земель у Грюнвальдській битві. Коли відбулася ця битва? Війська яких держав зійшлися у ній? Яке вона мала значення? Полки з яких українських земель зображені на картині?

? На фрагменті картини зображено Костянтина Острозького у битві під Оршею. Коли вона відбулась? Які її результати і наслідки? Чим ще уславився князь?

§ 1. ВСТУП ДО НОВОЇ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

1. Нова доба в історії України

Закінчилися літні канікули, і розпочався новий навчальний рік. У 8-му класі ви серед інших навчальних предметів продовжите вивчення систематичного курсу історії України.

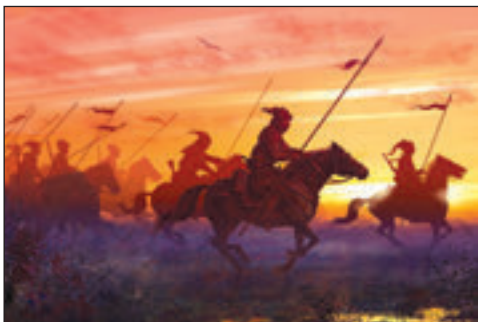
Розглядаючи особливості розвитку суспільства на території нашої держави, ви ознайомитеся із подальшою історією українського народу, його боротьбою за свою незалежність і пов'язаними з нею подвигами, тріумфами та трагедіями.

Історія України, як ви вже знаєте, поділяється на певні історичні періоди — етапи її політичного, суспільного й культурного розвитку, що характеризуються визначними подіями, явищами, процесами тощо. У попередніх класах ви вивчали давню й середньовічну історію України.

Періоди історії України

Давня історія	Середньовічна історія	Нова історія		Новітня історія	
6 клас	7 клас	8 клас	9 клас	10 клас	11 клас
близько 1 млн років тому — IV ст. н.е.	V ст. — кінець XV ст.	XVI—XVIII ст.	XIX ст.	Початок XX ст. — 1939 р.	1939 р. — початок XXI ст.

Підручник, який ви тримаєте в руках, допоможе вам дізнатися багато нового з історії України. Згідно з традиційною періодизацією, період, який ви вивчатимете, в історії нашої держави називають **козацькою добою**. Саме українське козацтво стало визначальним чинником суспільного розвитку цього часу на українських землях. Одним із найголовніших здобутків означеного періоду було виникнення Української козацької держави — Гетьманщини, що постала внаслідок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Також ви матимете можливість познайомитися із багатьма непересічними історичними постатями цього часу, які були творцями історії України цієї доби.

Козаки (худ. В. Калинінський)

Проте таке трактування періоду значно звужує розуміння доби, зводячи її лише до подій, пов'язаних із козацтвом. Видатний український історик Іван Лисяк-Рудницький запропонував вивчення цієї доби синхронізувати з європейською історією. Згідно із загальноєвропейською періодизацією історії, період XVI–XVIII ст.

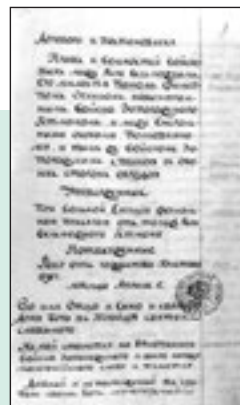
прийнято називати **раннім Новим часом**, або **ранньомодерною добою**. Європейські історики при дослідженні цього великого проміжку часу зосереджують головну увагу на прогресі науки і техніки, індустріальному розвитку, становленні ринкових відносин (системи капіталізму), появі нових суспільних груп і класів, поширенні політичних прав серед широких верств населення, утвердженні демократії в системі правління, на зародженні нових явищ у мистецтві тощо. Чи можна з такого ракурсу поглянути на історію України цієї доби, чи відбувалися процеси модернізації, спробуємо зрозуміти на сторінках цього підручника.

? Яку назву має період, який ви будете вивчати у 8-му класі?

2. Історичні джерела

Пізнання минулого, як вам уже відомо, відбувається на основі вивчення й аналізу дослідниками **історичних джерел**.

Досліджуючи різноманітні історичні джерела, вчені дізнаються про те, яким було життя людей у різні історичні періоди. Існують різні типи історичних джерел, серед яких основними є речові, усні, писемні, мовні, етнографічні, фото- і кінодокументи. Кожне окреме джерело відображає лише певну грань минулого і містить обмежений обсяг історичної інформації. Оскільки творцями всіх пам'яток минулого були люди, історичні джерела відображають їхнє бачення і сприйняття подій. Історичне джерело є свідченням минулого, як і будь-який свідок щось недоговорює, про щось не знає, іноді просто вводить в оману. Внаслідок цього повну картину життя людей у певний період можна відтворити лише

Сторінка «Конституції»
П. Орлика

Козацька зброя

Реконструкція оселі

? Які види джерел відображають малюнки, фото? Які джерела доцільно використовувати для вивчення раннього Нового часу історії України? Які з джерел домінують?

способом поєднання і порівняння інформації з різних історичних джерел, їх критичного аналізу. Завдання історика — так поставити запитання до джерела, щоб більше дізнатися і водночас не стати жертвою обману.

Основними історичними джерелами, за якими вчені досліджують ранній Новий час історії України, залишаються речові, писемні, усні, мовні та етнографічні. Водночас, порівняно з попередньою добою, помітно збільшується кількість писемних джерел. Саме вони стають головними свідками епохи. З невеликою їх частиною ви зможете ознайомитися на сторінках підручника.

Історичні джерела — все, що створене у процесі діяльності людини, збережене до наших днів, що дозволяє вивчати минуле людського суспільства і відображає його історичний розвиток.

ВИСНОВКИ

Людям необхідно вивчати історію, оскільки без знання свого минулого, вони не зможуть зрозуміти сучасне і спрогнозувати майбутнє.

Історія України містить чимало цінного для розуміння сьогодення.

На чому наголошують європейські вчені при вивченні ранньомодерної доби? Чому вони називають період XVI–XVIII ст. ранньомодерною добою?

Основну частину ранньої Нової доби історії України становить історія українських земель у складі Речі Посполитої, Московської держави — Російської імперії. Проте у цей час постала Українська козацька держава, яка продовжила традицію українського державотворення.

Довідатися про різні події минулого можна лише поєднуючи інформацію, отриману з різних історичних джерел.

ЗАКРІПИМО ЗНАННЯ

1. Який період історії України називають раннім Новим часом?
2. На які періоди поділяється історія України?
3. У чому принципова відмінність у розумінні періоду історії, що ви будете вивчати, між традиційною періодизацією і європейською?
4. За якими типами історичних джерел вивчають ранній Новий час історії України?

РОЗДІЛ І

Українські землі в XVI ст.

§ 2. ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

За цим параграфом ви зможете:

- ▶ вказувати, у складі яких держав перебували українські землі у першій половині XVI ст.;
- ▶ характеризувати соціальний склад населення українських земель у складі Великого князівства Литовського та Польщі.

1. Політичне становище українських земель у першій половині XVI ст.

У першій половині XVI ст. українські землі продовжували перебувати у складі різних держав. Переважна більшість земель входила до складу Великого князівства Литовського. Це такі землі, як Підляшшя, Волинь, Східне Поділля (Брацлавщина) і Київщина. Галичина, Белзщина, Холмщина і Західне Поділля були складниками Польського королівства.

З середини XIV ст. Буковина належала Молдавському князівству. Коли в 1514 р. останнє потрапило в залежність від Османської імперії, на Буковині було створено військово-адміністративну одиницю — Хотинську райю, яка безпосередньо підпорядковувалася османам.

Закарпаттям із XIII ст. володіло Угорське королівство. Внаслідок поразки від турків-османів під Могачем у 1526 р. Угорщина втратила свою незалежність, а Закарпаття, як і інші землі королівства, поділили між собою австрійські Габсбурги (західна частина) й Османська імперія (східна частина краю стала складником залежного від османів Трансильванського (Семиградського) князівства).

У Криму та частині Північного Причорномор'я від середини XV ст. існувала держава кримськотатарського народу — Кримське ханство, яке з 1478 р. було васалом Османської імперії. Південним узбережжям Криму та деякими фортецями Північного Причорномор'я безпосередньо управляли зі Стамбула.

Чернігово-Сіверщина внаслідок московсько-литовських війн кінця XV — початку XVI ст. увійшла до складу Московської держави.

? Між якими державами були розділені українські землі станом на середину XVI ст.?

2. Соціальна структура суспільства. Привілейовані стани населення

Соціальна структура тогочасного українського суспільства мала становий характер. Основними станами були шляхта, духівництво, міщани й селяни. За своїми правами стани поділяли на привілейовані, напівпривілейовані та непривілейовані.

Соціальні стани — великі групи людей, що мають закріплені законом права та обов'язки, відрізняються своїм політичним становищем і наявністю привілеїв.

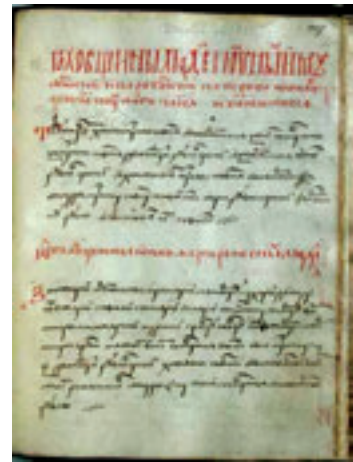
Шляхта (від нім. — рід, покоління, походження) — привілейований панівний стан у Центрально-Східній Європі (Польщі, Угорщині, Литві, Чехії та ін.) в XIV—XVIII ст.

Привілей — пільга, право, надане володарем окремим особам, групам людей, станам.

На межі XVI–XVII ст. переважно завершилося правове оформлення особливого соціального і політичного статусу шляхтича, а також його фактично монопольного права на землеволодіння й участь в урядово-адміністративному та законодавчому житті держави. Всі раніше існуючі відмінності між різними привілейованими верствами суспільства (князі, пани, зем'яни, бояри) були приведені до єдиного знаменника. **У 1528 р.** був здійснений **попис земський** (перепис шляхти), який чітко визначив, хто належить до шляхти. Остаточно статус і привілеї шляхти були оформлені **Литовськими статутами 1529, 1566, 1588 років**. Шляхта становила близько 10 % населення українських земель. Особливість і унікальність статусу шляхтича реалізовувалися по-різному. Зокрема, держава визнавала представника шляхетського стану безумовно вищим за міщанина чи селянина. Шляхтич користувався правом суду й необмеженого володіння та розпоряджання підданими, у той час як його самого могли судити лише спеціальні станові суди. За поранення чи вбивство привілейованої особи покарання передбачалося набагато суворіше, ніж за аналогічне насильство стосовно представників інших станів. Шляхтич мав змогу реалізувати свої політичні права через участь у пові-

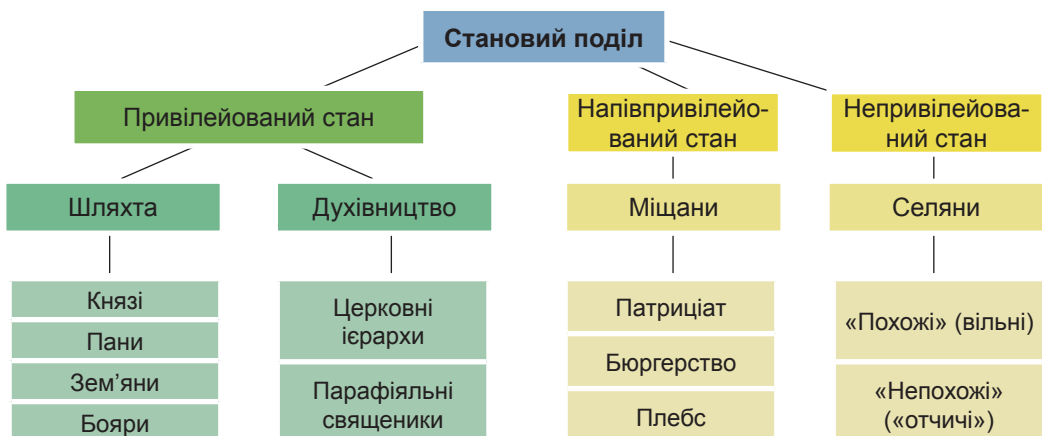

Шляхтичі (XVI ст.) (худ. Я. Матейко)

Сторінка з I Литовського статуту

Становий поділ українського суспільства в XIV–XV ст.

Сейм 1622 року
(гравюра Джакомо Лауро)

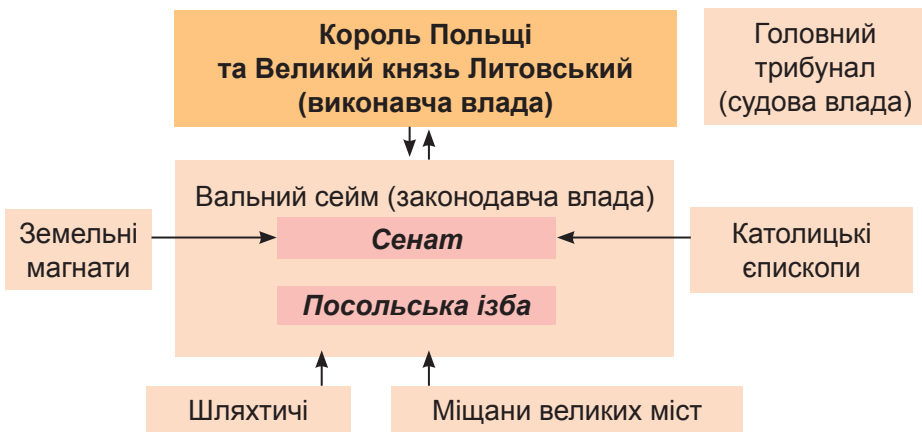
Король у сенаті
(гравюра Я. Галлера)

тових сеймиках, обирали послом на вальний сейм чи судовий трибунал, посіданні судових і земських урядів, а також у привілеї обіймати всі вищі державні посади.

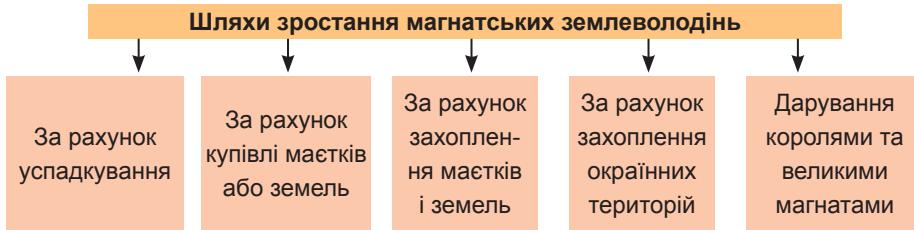
У сфері поземельних відносин лише шляхтич володів правом успадкування та необмеженого розпорядження землею. Його маєток звільнявся від військових постойв і будь-яких повинностей та податків, окрім загальнодержавного грошового побору, сплачуваного від кількості підданих.

Натомість після поширення польської влади на українські землі у складі Великого князівства Литовського (в результаті укладення Люблінської унії 1569 р.) серед шляхти виокремилася група, яка мала давнє князівське походження (**титулована знать**). Їх окремий статус був закріплений постановами Люблінського сейму, а також завдяки посадам воєвод і каштелянів (управителів королівських замків) закріпила за ними дещо ширші права на управління українськими землями. Згодом породичавшись із заможними польськими родами (**панами**), вони склали прошарок шляхти, яку стали називати **магнатами** («**королятами**»).

Серед найбільших магнатів виокремлювалися родини Острозьких, Заславських, Сан-

Система влади в Польщі і Великому князівстві Литовському

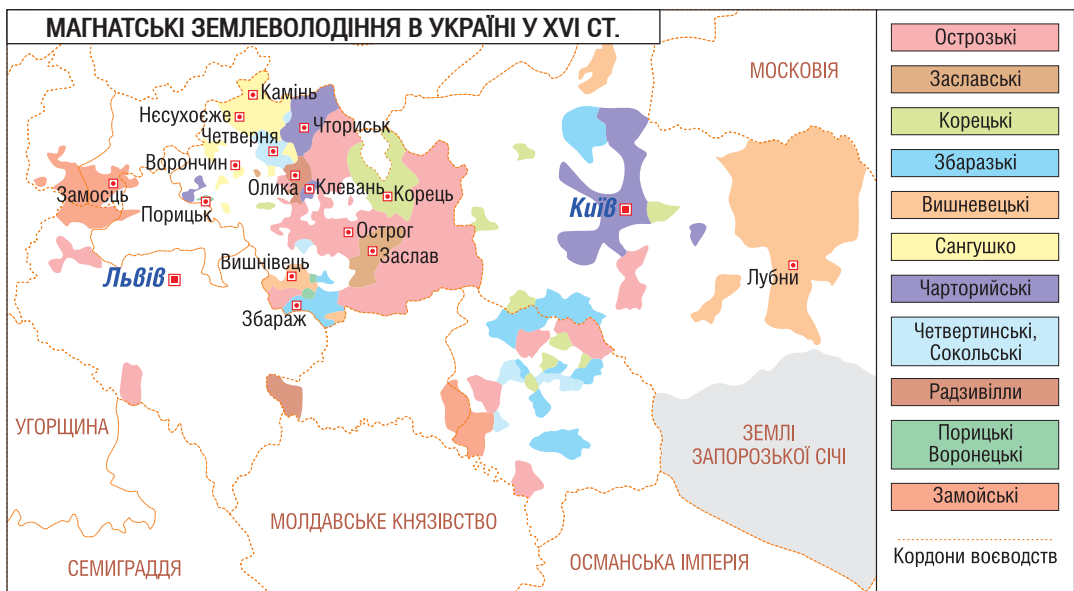
Права магнатів на придбані або загарбані землі затверджувалися великокнязівськими та королівськими грамотами. Із кінця XVI ст. сейми дозволили королю роздавати на «вічність» особам зі шляхетського стану «пустині» у Придніпров'ї, причому не тільки незаймані, а й заселені селянами та козаками землі

гушків, Чарторийських, Гольшанських-Дубровицьких, Корецьких, Вишневецьких, Четвертинських та ін.

Їхні велетенські земельні володіння лише номінально підлягали державному контролю. Це були терени, де була лише влада магната, забезпечена власною адміністрацією, військами, збиранням податків, потужними зв'язками при королівському дворі, сенаті, можливостями впливати на ухвали сейму тощо.

Станом на середину XVII ст. магнатам вдалося захопити в Україні близько 70–80 % селян разом із землею.

Ще одним привілейованим станом українського суспільства було **духівництво**. Воно поділялося на вищих церковних ієрархів (митрополит, єпископи, архієпископи тощо), які обіймали свої посади лише за дозволом великих князів литовських і польських королів, та нижче парафіяльне духівництво. Становище

Латифундія — велике земельне володіння.

Визначним представником української шляхти другої половини XVI — початку XVII ст. був князь, магнат, культурний діяч **Костянтин-Василь Острозький** (1526–1608). Він був гідним продовжувачем **Костянтина Івановича Острозького** (1460–1530). Його небезпідставно вважають найвидатнішою особистістю роду Острозьких. Наприкінці XVI ст. був найбільшим після короля Речі Посполитої землевласником. Володів великими маєтностями на Волині, Галичині, Київщині та Поділлі, що налічували 25 міст, 10 містечок і 670 сіл. Річні прибутки князя становили близько 10 млн злотих, що складало два бюджети Речі Посполитої.

*Костянтин-Василь
Острозький*

Обіймав посади старости володимир-волинського, маршалка волинської шляхти, київського воєводи, сенатора сейму Речі Посполитої. На посаді київського воєводи був фактичним господарем українського прикордоння або «некоронованим королем Русі». Висувався претендентом на польську корону в 1572 р. після смерті Сигізмунда II Августа і московський трон після смерті царя Федора у 1598 р.

Послідовно захищаючи право України, виступав проти укладання Люблінської унії, вважаючи, що та має стати третім рівноправним суб'єктом Речі Посполитої поряд з Польщею і Литвою. Підписав унію лише під загрозою втрати маєтностей.

Відомий своєю меценатською діяльністю. Підтримував різноманітні православні інституції, медичні та освітні заклади. Заснував школи у Турові, Володимирі-Волинському, Слуцьку, Острозі, при Києво-Печерському монастирі, а також друкарні в Острозі, при Дерманському та Києво-Печерському монастирях. Був противником Берестейської церковної унії. Виступав за культурно-релігійну автономію українського та білоруського народів, створення європейської антитурецької ліги.

Завдяки матеріальній допомозі князя у Києві відбудували Кирилівський та Межигірський монастирі, на Подолі, збудували церкви Миколи Доброго й Різдяно-Предтечинську на Подолі. Острозький вважався також патроном понад тисячі православних церков на українських землях.

Докладніше з діяльністю князя ви ознайомитеся в інших параграфах підручника.

нижчого духівництва було залежним від шляхти й магнатів, на землях яких розташовувалися їхні парафії, та приходу.

Також духівництво на українських землях поділялося на католицьке і православне. У Польщі, Литві, Угорщині католицьке духівництво користувалося більшими привілеями, ніж православне. На відміну від католицького, православне духівництво обкладалося податками і не мало місць у сенаті сейму.

Польське духівництво першої половини XVII ст. (худ. Я. Матейко)

? Які основні привілейовані стани суспільства існували на теренах України з XVI ст.?

? Хто такі магнати? Якими правами вони користувалися?

3. Напівпривілейовані й непривілейовані верстви населення

До напівпривілейованого стану належали **міщани**, які мали привілеї на міське самоврядування, окремий становий суд, заняття ремеслами й торгівлею. У той же час були зобов'язані сплачувати податки, виконувати повинності на користь приватних власників міст або держави. Найзаможнішою частиною населення міст був **патриціат**, що складався з найбагатших купців, лихварів і ремісників. До **бюргерства**, або середньої за рівнем заможності частини міщанства, належали цехові майстри й більшість купецтва. Основою соціальної піраміди міського населення був **плебс**, який включав у себе дрібних ремісників і купців.

Крім того, мешканці міст на українських землях поділялися за релігійною ознакою: католики, православні, парафіяни вірменської церкви, іудеї, мусульмани, а з середини XVI ст. формуються громади протестантів.

Переважну більшість населення українських земель (близько 80 %) становило селянство, яке було непривілейованим станом. За своїм правовим становищем воно поділялося на «непохожих» (або «отчичів») і «похожих» (або «вільних») селян. Правом безперешкодного переходу від одного землевласника до іншого користувалися лише останні. «Непохожі» примусово й безоплатно працювали в господарстві пана і становили п'яту частину селянства.

За характером виконуваних повинностей селяни поділялися на три групи. Слуги були особисто вільними селянами, які за службу своєму володареві отримували землю і звільнялися від інших повинностей.

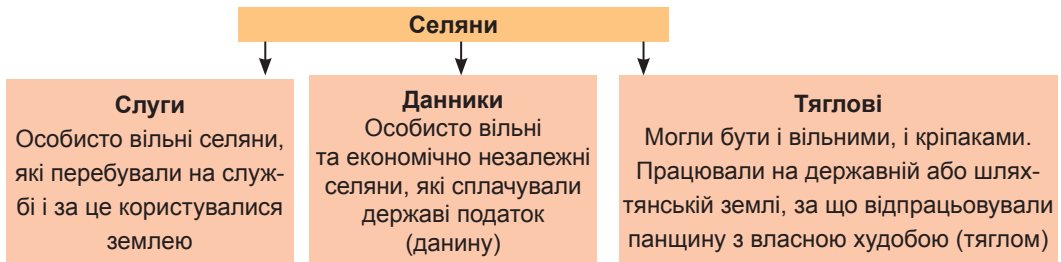

Міщани XVI ст. (худ. Я. Матейко)

Від селян-слуг походили деякі дрібні шляхтичі. Більшість селянства становили **данники**. Це були вільні селяни, які сплачували державі данину (чинш) натурою або грошима. **Тягловими селянами** називали тих, які не мали власної землі й за користування землею пана відбували повинності на користь держави або землевласників зі своїм «тяглом» (робочою худобою). Вони були як вільними, так і прикріпленими до своїх наділів.

Із представників різних верств населення формувався міжстановий соціальний прошарок козацтва, яке займалося степовими промислами і боролось з татаро-турецькими нападниками. Наприкінці XVI ст. воно оформлюється в окремий стан суспільства.

? Які верстви суспільства користувалися виборчими правами?

ВИСНОВКИ

У XVI ст. суспільство на українських землях зберігало становий характер.

Привілейовану частину населення становили шляхта і духівництво.

Серед шляхти виокремлювалися магнати, які, маючи значні земельні латифундії, фактично контролювали місцеву владу і впливали на державну політику.

Напівпривілейовану частину населення становили міщани.

Найчисленнішу частину населення українських земель становили селяни, які були позбавлені будь-яких привілеїв.

ЗАКРІПИМО ЗНАННЯ

1. На які стани поділялося населення українських земель?
2. Які стани користувалися привілеями?
3. Який стан мав право на володіння і розпорядження землею?
4. Чим була зумовлена поява магнатів?
5. За яким принципом поділялися мешканці міст?
6. На які групи поділялося селянство?